

THE BODY AS A SOURCE OF METAPHORS: BETWEEN THE UNIVERSAL AND THE CULTURAL ⁸⁹

Kristina Evtimova

Department of Romance Languages,

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo

Tel.: +359898444121

E-mail: k.evtimova@ts.uni-vt.bg

Abstract: *The human body has long been recognized as one of the most productive sources of metaphorical conceptualization. Because bodily experience is shared by all speakers, metaphors derived from body parts often reveal universal cognitive patterns. At the same time, however, these metaphors are embedded in particular cultural frameworks and acquire meanings that reflect local traditions, values, and social practices. This paper investigates the dual role of universality and cultural specificity by examining metaphors based on four body-related domains: the heart, the head, the hands, and the eyes. The analysis is carried out on examples from Bulgarian, Portuguese, and English, with data drawn from idiomatic expressions, everyday speech, and proverbial language. The findings show that all three languages share a common conceptual foundation and yet demonstrate important cultural divergences where nuances of meaning highlight the influence of cultural and historical experience. By placing side by side what is shared and what is culture-bound, the study contributes to ongoing debates in cognitive linguistics and intercultural studies, showing that bodily metaphors function simultaneously as markers of human universality and as vehicles of cultural identity in the formation of figurative language.*

Keywords: *conceptual metaphor, embodiment, cultural models, Bulgarian, Portuguese, English, figurative language*

ВЪВЕДЕНИЕ

Метафората представлява една от най-значимите прояви на взаимодействието между езика, мисленето и културата. От когнитивна гледна точка тя не е просто стилистичен похват, а основен механизъм на човешкото познание, чрез който абстрактните явления се осмислят чрез конкретни образи. Както отбелязват Лейкоф и Джонсън: “В основата на метафората стои това да осмисляме и изживяваме едно явление чрез друго.” (Lakoff and Johnson, 1980, p. 5). Този когнитивен подход към метафората предполага, че телесният опит – начинът, по който възприемаме света чрез сетивата и движението – е в основата на човешкото мислене и поради това е универсален.

Въпреки универсалността на телесния опит, конкретните метафорични структури и значения варират значително между различните езици и култури. Тялото, като обща за всички хора референтна система, служи като източник на универсални когнитивни модели, но същевременно и като огледало, в което се отразяват специфичните ценности, вярвания и социални представи на дадено общество (Kimmel, 2004).

Настоящата статия разглежда двойната природа на телесните метафори – тяхната универсалност и културна специфика – чрез анализ на четири основни телесни домейна: сърцето, главата, ръцете и очите. Сравнението между български, португалски и английски език има за цел да очертае както общите когнитивни модели, така и културните различия в тяхната интерпретация и употреба. Избраните езици за сравнение са представители на различни езикови семейства, което още повече обогатява анализа.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Метафори, свързани със сърцето

⁸⁹ Докладът е представен пред секция „Езикознание, литературознание, история и философия“ на 64-тата научна конференция на Русенския университет „Ангел Кънчев“ и Съюза на учените-Русе на 17 октомври 2025 година с оригинално заглавие на български език: ТЯЛОТО КАТО ИЗТОЧНИК НА МЕТАФОРИ: МЕЖДУ УНИВЕРСАЛНОТО И КУЛТУРНОТО

Сърцето е един от най-често използваните органи в метафоричното езиково мислене. То символизира емоции, доброта, любов, но и смелост, решителност, състрадание. Както посочва Шарифиан (Sharifian 2003), културните концептуализации формират споделен, но не напълно еднакъв когнитивен ресурс, проявяван по различен начин в индивидуалните улове. В този смисъл метафорите, свързани със сърцето, могат да изразяват както универсалния човешки опит на емоцията, така и колективните културни схеми, чрез които тази емоция се тълкува.

Универсална метафора:

Когато става въпрос за пълна откровеност, и трите култури използват образа на "отварянето" на вътрешното пространство, в което (метафорично) пазим чувствата си. На български език например се използва „да отвориш сърцето си“, на английски – “to open one's heart”, а на португалски – “abrir o coração”. Метафората и в трите езика споделя един и същ когнитивен модел – сърцето като затворено пространство, в което се съхраняват чувства, и което може да бъде „отворено“. Смисълът и в трите езика е идентичен: споделяне на най-съкровените мисли, чувства или тайни с някого, премахване на емоционалните бариери и допускане на другия човек до вътрешния ни свят. Това е показателно за универсален когнитивен механизъм, при който пространствената откритост се концептуализира като метафора за емоционална искреност.

Културно обусловени метафори:

Български: "сърце не ми дава"

- **Значение:** Не мога да го направя от жалост, съчувствие или вътрешна задръжка/морална забрана, въпреки че може би трябва.
- **Анализ:** В българската народопсихология сърцето често се разглежда като автономен орган, който има "власт" над разума. То е моралният съдник, който забранява действието.

Английски: "I don't have the heart to..."

- **Значение:** Нямам смелост да направя нещо, защото не искам да причиня болка или дискомфорт.
- **Буквален превод:** Нямам сърцето да...
- **Анализ:** В английската културно-когнитивна рамка сърцето се концептуализира като емоционален ресурс, който може да бъде „наличен“ или да „липсва“.

Португалски: "fazer das tripas coração"

- **Значение:** Да положиш нечовешки усилия, да надмогнеш себе си, за да постигнеш нещо или да преодолееш страх.
- **Буквален превод:** Да направиш сърце от червата си.
- **Анализ:** Показва физиологична трансформация – превръщане на най-ниското (червата/стомаха) в най-висшето (сърцето/куража).

Метафорите, свързани със сърцето разкриват културно специфични концептуализации на емоцията: в българския език сърцето „забранява“ като автономна сила, в английския е ресурс, чиято липса възпрепятства действие, а в португалския се създава чрез усилие и трансформация като символ за смелост и устойчивост. Така общата анатомична символика се реализира различно в зависимост от културната схема.

Метафори, свързани с главата

Главата се счита за център на разума, мисленето и идентичността. Марк Джонсън отбелязва, че „нашата способност да разбираме света и другите хора произтича от природата на нашето телесно съществуване (включително физическото ни тяло и структурите и процесите на мозъка) плюс човешките взаимодействия, които имаме с материалната и културната си среда“ (Johnson, 2015, p. 1). Оттук следва, че човешкото познание се осмисля чрез телесни структури, а сред тях мозъкът, разположен в главата, играе централна роля. Именно тази телесна обусловеност обяснява защо редица култури свързват главата с интелекта, разума и личната идентичност. Следователно, концепцията за главата като “място на ума” може да бъде третирана като универсална, но нейните метафорични приложения могат да варират културно.

Универсална метафора:

Когато емоциите надделят над разума, и трите езика описват това състояние като физическа загуба на главата (центъра на логиката). В българския език се използва изрече „да си изгубиш главата“. Английският еквивалент е „to lose one's head“, а португалският – „perder a cabeça“. Значението навсякъде покрива състояния, при които човек спира да мисли рационално и действа импулсивно – било то поради силен гняв, паника или влюбване.

Културно обусловени метафори:

Български: "дебела глава"

- **Значение:** Изключително инатлив човек, който не приема съвети.
- **Анализ:** В българския "дебелината" на главата е свързана с непробиваемост на идеи.

Английски: "thick head"

- **Значение:** глупав/бавноразвиващ се човек
- **Буквален превод:** дебела глава
- **Анализ:** Изразът представя главата като телесен домейн на разума, чиято „дебелина“ символизира ограничена умствена гъвкавост или бавно възприемане на информация. Отличава се семантична разлика с българската метафора „дебела глава“, където изразът се свързва с упорство, а не с интелектуална забавеност. Поради това буквалният превод „дебела глава“ може да бъде false friend (фалшив приятел) за носителите на български език.

Португалски: "ter macaquinhos no sótão"

- **Значение:** Да имаш странни идеи, да си малко луд или ексцентричен.
- **Буквален превод:** Да имаш малки маймунки на тавана.
- **Анализ:** "Таванът" (sótão) е метафора за главата (най-горната част на къщата). Културната обусловеност тук е хумористична и образна – хаосът в мислите е асоцииран с движенията на скачащи маймуни. В българския език се използва изразът "Имам бръмбари в главата" (насекоми), докато в английския – "Bats in the belfry" (прилепи в камбанарията). Всяка култура избира различно животно за метафорично изразяване на лудостта.

Метафори, свързани с ръцете

Ръцете често символизират действие, власт, помощ и контрол. Чрез тях се осъществява пряката връзка между физическото взаимодействие и социалните отношения. Както подчертава Майкъл Кимъл, метафорите играят активна роля във формирането на идеологически схеми — те не само структурират начините, по които говорим и действаме, но и ограничават алтернативните концептуализации на дадена сфера (Kimmel, 2004). Това негово твърдение ясно личи в езиковите употреби на „ръцете“, които често представляват власт, отговорност и морал.

Като илюстрация на универсална метафора в български, английски и португалски език може да се посочи например употребата на изрече „да си измиеш ръцете“, който е с библейски произход и води началото си от евангелския разказ за съда на Пилат Понтийски над Исус Христос (Мат. 27: 1 – 25; Марк. 15: 1 – 15; Лук. 23: 1 – 25). В английския език се използва изразът „to wash one's hands of“, а на португалски – „lavar as mãos“. Метафората и на трите езика означава демонстративен отказ да поемеш отговорност за последствията от дадена ситуация или решение, заявявайки, че вече не участваш в нея и не си виновен за случващото се.

Културно обусловени метафори:

Английски: "caught red-handed"

- **Значение:** Да бъдеш хванат точно в момента на извършване на нещо нередно/престъпление.
- **Буквален превод:** Хванат с червени ръце.
- **Анализ:** Изразът е документиран още като red-hand в началото на 15 век, използван в шотландски правни текстове, и се свързва с образа на убиец, чиито ръце са оцапани с прясна кръв (Etymonline n.d.).

- **Разлика:** На български се използва *"хванат на местопрестъплението"* (юридически термин) или *"хванат по бели гащи"* (хумористично, уничително), но липсва метафора за цвета на ръцете. На португалски се използва *"apanhado com a boca na botija"* (Хванат с уста в стомната/гърнето) – там акцентът е върху кражбата на храна/напитка, а не върху кръвта.

Португалски: "mão de vaca"

- **Значение:** скъперник, стиснат човек.
- **Буквален превод:** ръка на крава.
- **Анализ:** Тази метафора е много специфична. Идеята е, че кравата няма пръсти и не може да "отвори ръка", за да даде нещо (копитото е затворено).
- **Разлика:** В българския се използва обратната метафора за щедрост – *"широки пръсти"* (изсипва се между тях), а за скъперник – *"стиснат"* (затворен юмрук). В английския се употребява *"tight-fisted"* (стиснат юмрук).

Метафори, свързани с очите

Очите са универсален символ на знание, истина и възприятие. Според Шарифиан (Sharifian, 2003), членовете на една културна група постоянно договарят и пренастройват умствени „шаблони“ (templates), които структурират тяхното мислене и поведение. Тези шаблони, изразени чрез културни концептуализации включително културни схеми и категории, не са еднакво „отпечатани“ във всеки ум, а се разпространяват между членовете на групата, като се оформят общи идеи, които се проявяват в езика, ритуалите и други културни практики. Това обяснява защо различните култури виждат света по различен начин.

Универсална метафора:

За процеса на преминаване от неведение към знание, трите езика използват механичното действие на отварянето на клепачите. На български се употребява изречение „да отвориш очите (на някого)“, на английски – *“to open someone's eyes”*, а на португалски – *“abrir os olhos (a alguém)”*. Универсалното значение тук е свързано с разкриването на истината или реалността пред някого, който до този момент е бил заблуден, наивен или не е забелязвал очевидни факти.

Културно обусловени метафори:

Английски: "the apple of my eye"

- **Значение:** Някой, който е много скъп, любим, зеницата на окото.
- **Буквален превод:** Ябълката на окото ми.
- **Анализ:** Този идиом се среща още в староанглийски текст от IX век, както и многократно в Библията, където обозначава нещо изключително ценно и защитавано. Първоначално изразът е означавал зеницата на окото – най-скъпата и уязвима част, която човек инстинктивно пази. В библейския и староанглийския контекст думата „apple“ е била използвана заради представата, че окото е малка сферична „ябълка“ (The History of English, n.d.). В българския език еквивалентът е "зеницата на окото ми", но липсва метафората с "плода/ябълката". Португалците използват *"A menina dos meus olhos"* (момиченцето на очите ми), което препраща към малкото отражение, което виждаме в зеницата на другия. Разликата е в обекта, превърнал се в ядро на метафоричната номиналната синтагма: английската метафора реферира към плод, португалската към човек, българската към анатомична част – зеницата.

Португалски: "custar os olhos da cara"

- **Значение:** Нещо да е прекалено скъпо.
- **Буквален превод:** Да струва очите на лицето.
- **Анализ:** Тази метафора подчертава незаменната ценност, която е зрението.
- **Разлика:** На български се използва *"струва майка си и баща си"* (социална/родова стойност), докато на английски – *"cost a bomb"* (струва бомба). Този идиом възниква около Втората

световна война през 1940г., когато бомбите са били много скъпи за производство (EnglishDaily626, n.d.).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Анализът потвърждава тезата, че телесните метафори съчетават универсални когнитивни структури и културно обусловени значения. Физиологичният опит осигурява стабилната основа за изграждането на метафорични концепции, докато културните модели и ценностни системи придават специфично съдържание на тези концепции в отделните езици.

Възприемането на сърцето като център на емоцията, на главата като „дом“ на разума, на ръцете като символ на действие и на очите като източник на познание показва универсалната когнитивна рамка на човешкия опит. В същото време езиковите реализации на тези модели в български, португалски и английски език разкриват културни различия в начина, по който обществата концептуализират чувствата, разума и морала.

Тази позиция подчертава, че метафорите отразяват едновременно универсални когнитивни механизми и културно обусловени различия в начина, по който хората възприемат и структурират света. В този смисъл метафорите функционират като своеобразен „прозорец“ към когнитивната и културната тъкан на обществата. Ето защо телесната метафора не е просто езиково средство, а важен аналитичен инструмент за разбиране на културната идентичност и межкултурната комуникация.

REFERENCES

- Cambridge Dictionary. (n.d.) *Cambridge Dictionary Online*. URL: <https://dictionary.cambridge.org/> (Accessed: 25 November 2025).
- Collins Dictionary. (n.d.) *Collins English Dictionary Online*. URL: <https://www.collinsdictionary.com/> (Accessed: 25 November 2025).
- EnglishDaily626. (n.d.) A British English idiom – originated in the 1940s, when bombs were very expensive to produce. URL: <https://englishdaily626.com/idioms.php?127> (Accessed: 25 November 2025).
- Etymonline. (n.d.) *red-handed (adj.)*. URL: <https://www.etymonline.com/word/red-handed> (Accessed: 25 November 2025).
- History of English. (n.d.) *Apple of my eye: meaning, origin, usage*. URL: <https://www.thehistoryofenglish.com/apple-of-my-eye-meaning-origin-usage> (Accessed: 25 November 2025).
- House, J. (2015). *Translation as Communication across Languages and Cultures*. London: Routledge.
- Infopedia. (n.d.) *Infopedia – Dicionários Porto Editora*. URL: <https://www.infopedia.pt/> (Accessed: 25 November 2025).
- Johnson, M. (2015). *Embodied understanding*. *Frontiers in Psychology*, 6, 1–12. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4484222/> (Accessed: 15 September 2025).
- Kimmel, M. (2004). Metaphor Variation in Cultural Context: Perspectives from Anthropology. *European Journal of English Studies*, 8(3), 275–293.
- Kövecses, Z. (2018). *Metaphor, Cognition, Culture* (preprint of book chapter). URL: https://www.researchgate.net/publication/326684629_Metaphor_cognition_culture (Accessed: 10 October 2025).
- Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Nicheva, K., Spasova-Mihaylova, S. & Cholakova, Kr. (1974). *Phraseological Dictionary of the Bulgarian Language. Volume 1: A–N*. Sofia: Publishing House of the Bulgarian Academy of Sciences. (Оригинално заглавие: Ничева, К., Спасова-Михайлова, С. & Чолакова, Кр. (1974). Фразеологичен речник на българския език. Том 1: А–Н. София: Издателство на Българската академия на науките.)

Nicheva, K., Spasova-Mihaylova, S. & Cholakova, Kr. (1975). Phraseological Dictionary of the Bulgarian Language. Volume 2: O–Ya. Sofia: Publishing House of the Bulgarian Academy of Sciences. (*Оригинално заглавие: Ничева, К., Спасова-Михайлова, С. & Чолакова, Кр. (1975). Фразеологичен речник на българския език. Том 2: О–Я. София: Издателство на Българската академия на науките.*)

OED. (n.d.) *Oxford English Dictionary Online*. URL: <https://www.oed.com/?tl=true> (Accessed: 25 November 2025).

Pedersen, B.S., Sørensen, N., Nimb, S., Hansen, D.H., Olsen, S. and Al-Laith, A., 2025, March. Evaluating llm-generated explanations of metaphors—a culture-sensitive study of danish. In: *Proceedings of the Joint 25th Nordic Conference on Computational Linguistics and 11th Baltic Conference on Human Language Technologies (NoDaLiDa/Baltic-HLT 2025)* (pp. 470-479).

Priberam. (n.d.) *Dicionário Priberam da Língua Portuguesa*. URL: <https://dicionario.priberam.org/> (Accessed: 25 November 2025).

Sharifian, F., 2003. On cultural conceptualisations. *Journal of Cognition and Culture*, 3(3), pp.187-207.